

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ І РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

О. Ю. Осадько, м. Київ

Звертається увага на динамічні характеристики процесу становлення політико-правової свідомості особистості, обґрунтовується доцільність такого дослідження. Визначаються переваги змістового та процесуального дослідницьких підходів до вивчення феномену особистісної ідентичності. На основі результатів емпіричного дослідження виділено групи респондентів з контрастними статусами ідентичності та здійснено порівняльний аналіз тих способів конструювання дійсності, які переважають у кожній групі. Встановлено, що досліджувані, які виявляють готовність відповідати за свої вибори й досліджують смислові альтернативи (група оптимальної “досягнутої ідентичності”), відрізняються від представників інших груп своєю готовністю обговорювати політико-правові питання з опонентами. Показано, що в групах з проблемними статусами ідентичності поширені негативні антиципації таких комунікативних ситуацій. Доведено, що одним із соціально-психологічних чинників, які впливають на перебіг процесу громадянської самоідентифікації суб’єкта соціалізації, є специфіка його досвіду взаємодії з оточенням в ході розв’язання політико-правових питань. Висувається припущення про те, що відновлення повноцінності процесу політико-правової ідентифікації особистості потребує зміни наявних практик залучення молоді до вирішення когнітивних і практичних завдань громадянського самовизначення.

Ключові слова: громадянське самовизначення, політико-правова свідомість, самоздійснення, саморозвиток, статус ідентичності.

Постановка проблеми. Вивчення соціально-психологічних чинників становлення політико-правової свідомості особистості – актуальне завдання як з погляду успішної розбудови демократичного суспільства в Україні, так і з погляду визначення ефективних способів психологічної допомоги людям, які переживають труднощі щодо грома-

дянського самовизначення. Ці труднощі є одним із наслідків кризової ситуації в державі, на території якої ведеться “гібридна війна”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виокремлення невіршених частин загальної проблеми. У сучасній психології соціальну ідентичність розглядають як систему суб’єктивних ототожнень людиною себе з певними групами, спільнотами чи їхніми характеристиками. Найчастіше досліджують вплив наявної ідентичності на вибір людиною способів розв’язання своїх життєвих проблем (М. Брюер, К. Пірс; М. В. Глостанова; Л. І. Хашиєва; М. Хайт). На думку сучасних психологів, особистість залежно від ситуації взаємодії може реалізовувати ті чи інші конструкти своєї “множинної” ідентичності (О. В. Литвинчук, І. Р. Петровська). Особливий інтерес для дослідників становить зв’язок специфіки соціальної ідентичності з її психологічним благополуччям (А. Брук, Дж. Гарсія, М. Флемінг; І. Сеттлес; П. Тгойтц), а також феномени конфлікту ідентичностей (О. Маланчук, В. І. Сусак; І. Сеттлес), стереотипні загрози та самостереотипування (self-stereotyping) (Р. Рідел, А. Макконнелл, С. Бейлок; С. Сінклер, С. Хардін, Б. Лоурі).

З огляду на отримані в ході цих досліджень результати стає очевидним, що соціальна ідентичність особистості являє собою динамічне системне утворення, що перебуває в процесі постійного розвитку. Звідси випливає недостатність вивчення лише результатів самовизначення особистістю себе в соціальному світі і необхідність дослідження самого процесу становлення суб’єктивної системи її “множинних” ідентифікацій. Такий “процесуальний” підхід до вивчення закономірностей становлення свідомості стає все більш популярним у сучасній науці (Дж. Р. Адамс; Дж. Марсія; В. Турячанін, Д. Майсторевич; А. ван Доммелен, К. Шмід, М. Х’юстон, К. Гонсалкорале, М. Брюер), але ще не застосовувався для дослідження політико-правової соціалізації особистості.

Мета дослідження: вибір методології дослідження процесу політико-правової ідентифікації особистості та визначення соціально-психологічних чинників, що актуалізують певні статуси її ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній психології свідомість розглядають як процес і сумарні вияви конструювання особистістю дійсності. Функціями свідомості є відображення та перетворення людиною себе і світу [3; 5; 7; 8]. Політико-правову свідомість визначають як певну сферу свідомості, що зумовлює вибір людиною способів відображення (інтерпретування та переживання) політико-правової дійсності й моделей вирішення завдань, пов’язаних із самовизначенням у цих сферах життя.

Є два наукових підходи до вивчення питань становлення політико-правової свідомості (ППС) особистості: змістовий і процесуальний. У першому, *змістовому*, здійснюється констатація тих настроїв, уявлень і

настановлень, які актуалізувалися у досліджуваних у ситуації опитування [1–4]. У другому, *процесуальному*, підході виявляються динамічні характеристики процесу функціонування-розвитку особистості – статус її ідентичності [5; 10; 11].

Перевага змістового підходу до вивчення ППС полягає у простоті збору даних, що робить його незамінним для проведення масштабних соціологічних досліджень. Аналізуючи відповіді, які дають респонденти на стандартизовані запитання, можна порівняти між собою їхні уявлення про бажану чи наявну політико-правову дійсність, притаманні групам різного віку, статі, рівня освіти, етнічної належності, регіону проживання тощо. Поряд з перевагами цей підхід має і свої обмеження. По-перше, дуже складно стверджувати, що ті конструкти, які актуалізуються у свідомості респондентів у ситуації опитування, будуть реалізовуватися в інших життєвих ситуаціях (парадокс Р. Лап'єра); а по-друге, можна тільки дискутувати про те, які суб'єктивні уявлення та переконання є “корисними” чи “шкідливими” для гармонійного розвитку людини й суспільства [2; 4; 7].

Переваги процесуального підходу до вивчення проблем особистісної ідентифікації полягають у тому, що поряд із з'ясуванням наявних у досліджуваних уявлень про себе-у-світі здійснюється аналіз динамічних характеристик розвитку цих персональних конструктів. Проте цей підхід потребує особистого спілкування з кожним досліджуваним, без чого неможливо отримати відомості про динамічні характеристики процесу його політико-правового самовизначення. У ході інтерактивного опитування (глибинного інтерв'ю) виявляються ознаки внутрішньої або зовнішньої детермінованості уявлень та їх інтеграційний потенціал (відкритість до засвоєння альтернатив). Виділені на перетині цих критеріїв статуси ідентичності відображають вияв збалансованості інтенцій до стабілізації та модернізації суб'єктивної моделі себе-у-світі.

Ідеї процесуального підходу до вивчення особливостей самоідентифікації особистості закладені в основу теорії вікових криз Е. Еріксона (1968). Спираючись на концепцію Е. Еріксона, канадський психолог Дж. Марсія розробив модель статусів ідентичності дорослого. Марсія розглядає ідентичність як гіпотетичну психологічну структуру, що феноменологічно проявляється через патерни розв'язання людиною проблем. Як поведінкові індикатори, що виявляють статус процесу ідентифікації, дослідник виділяє “прийняття або неприйняття зобов'язань” (commitment) та “проходження або непроходження кризи”, дослідження альтернатив (crisis, exploration of alternatives). Перший критерій дає змогу з'ясувати, чи є в людини особисто здобуті і суб'єктивно значущі цілі, цінності, переконання, а другий – представленість у досвіді

періодів дослідження смислових альтернатив, періодів перевірки, аналізу та ревізії планів і цінностей, прийнятих раніше.

На перетині цих двох критеріїв Марсія описує чотири варіанти статусу ідентичності: *дифузна ідентичність* (identity diffusion) – стан, коли індивід ще не зробив відповідального вибору, коли смислові альтернативи не виявлені і не засвоєні; *присвоєна, “інтроектована” ідентичність* (foreclosure identity) – власний пошук цілей, ідеалів не був здійснений, проте людина прийняла певну систему цінностей, переконань і зобов’язань, сформовану під впливом ззовні або за нав’язаними стандартами; *мораторій (moratorium) ідентичності* – означає здійснюваний на цей час активний пошук розв’язання проблеми (період проживання кризи), при цьому здійснення вибору ідентичності тимчасово відстрочується; *досягнута ідентичність* (identity achievement) – стан, коли особистість уже засвоїла виявлені смислові альтернативи й створила надійні внутрішні орієнтири для свідомого вибору способів практичної самореалізації в соціумі.

Оскільки об’єктом нашого дослідження є особливості становлення політико-правової свідомості сучасної української молоді, то через виявлення наявних статусів громадянського самовизначення респондентів планувалося виділити групи досліджуваних з контрастними характеристиками процесу політико-правової ідентифікації. Робоча гіпотеза полягала в тому, що при порівнянні груп з різним статусом ідентичності мають виявитися певні міжгрупові відмінності не тільки в уявленнях про політико-правову дійсність, а й у вибраних способах її конструювання. Якщо в цих способах представлені особистісні обмеження, що блокують змінюваність або стабілізацію системи ставлень людини до дійсності, то можна визначити ті соціально-психологічні чинники, які впливають на виникнення або подолання цих обмежень на шляху становлення ППС особистості. Таким чином можна підійти до вирішення завдань сприяння громадянському самовизначенню молоді не шляхом насадження “правильної” моделі ідентичності, а шляхом відновлення повноцінності процесу самоідентифікації особистості.

Повноцінність процесу становлення особистості визначається за двома пов’язаними між собою критеріями – самоздійснення (прийняття відповідальності за здійснювані вибори) і саморозвитку (інтенція до пошуку та засвоєння смислових альтернатив). Виявами першої інтенції є рівень внутрішньої інтегрованості/суперечливості системи ставлень людини до дійсності; друга інтенція виявляється у відкритості/закритості системи до змін [5]. Досягнення ідентичності є результатом гомеорезу (стабілізованої динаміки розвитку) системи, тоді як інші статуси процесу ідентифікації спричинені самообмеженнями особистості в самоздійсненні

(дифузна ідентичність), саморозвитку (відстрочена ідентичність) або блокуванням обох тенденцій (присвоєна ідентичність).

Розгляньмо відтак графічну модель визначення контрастних статусів політико-правової ідентичності досліджуваних (рис.). Вісь абсцисс відображає кількість емпірично означених виявів змінюваності суб'єктивної моделі політико-правової дійсності, а вісь ординат – виявлений рівень внутрішньої узгодженості (несуперечливості) цієї моделі.

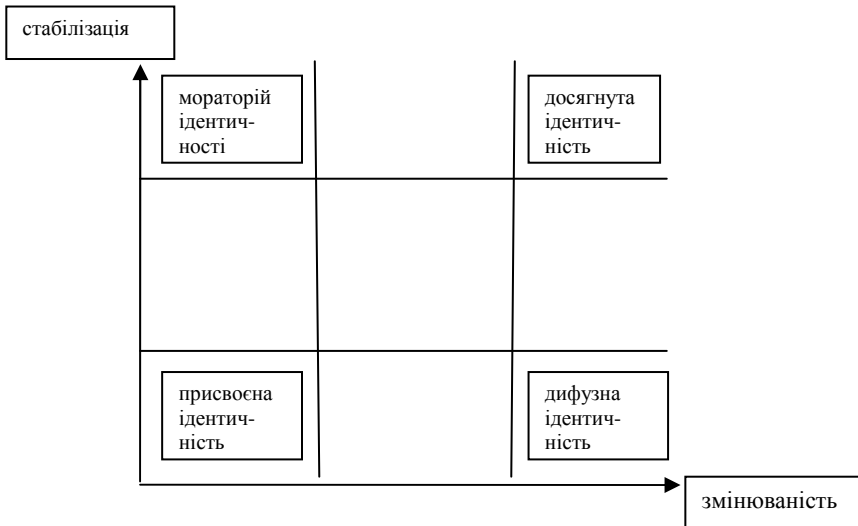

Рис. Графічна модель виділення контрастних статусів ідентичності за динамічними характеристиками процесу становлення ППС

Як видно з рисунка, динамічні характеристики процесу ідентифікації об'єктивуються у виявах стабілізації та змінюваності суб'єктивної моделі дійсності людини. Якщо можливості розробити нормативні стандарти цих поведінкових виявів самовизначення (з огляду на їхню ситуативну детермінованість) немає, критерієм віднесення досліджуваних до тієї чи іншої підгрупи може бути відмінність їхніх індивідуальних показників від середніх по групі. Так, підгрупа “досягнутої ідентичності” складатиметься з осіб, які у своїй групі виявили найбільшу кількість (верхній третіль) ознак самоздійснення та саморозвитку (+; +); підгрупа “присвоєної” ідентичності – з тих, хто виявив найменшу в групі кількість цих ознак (-; -). Відповідно в підгрупу “відстроченої” ідентичності увійдуть особи з показниками (+; -), у підгрупу “дифузної” – з показниками (-; +).

Виявлення між досліджуваними з контрастними статусами ідентичності значущих розбіжностей у виборі способів конструювання політико-правової дійсності дасть змогу розкрити не тільки змістові вияви, а й соціально-психологічні чинники самоідентифікації, представлені в досвіді більшості членів тієї чи іншої групи. Йдеться про те, що в комунікативному досвіді носіїв “досягнутої” ідентичності можна виділити ті особливості, які характерні для членів цієї підгрупи і відрізняють її від інших контрастних підгруп.

Дослідження проводилося протягом 2016–2017 років; його учасниками стали 112 осіб віком від 14 до 28 років. У ході роботи фокус-груп виявлялися суб’єктивні оцінки та особливості переживання учасниками тих політико-правових рішень влади, які вони обирали для обговорення. Гайд створювався на основі методики діагностики статусів ідентичності Дж. Марсія (питання напівструктурованого інтерв’ю, що стосуються політико-правових уявлень і переконань респондентів). Предметом контент-аналізу відповідей респондента було, по-перше, те, чи сформовані його ставлення з опорою на себе, чи з опорою на думку авторитетів; і, по-друге, наскільки ці ставлення піддавалися чи піддаються модернізації при актуалізації смислових альтернатив. Критерієм віднесення досліджуваних до однієї з контрастних за статусом ідентичності підгруп був кількісний показник визначених ними виявів стабілізованості або змінюваності суб’єктивної моделі політико-правової дійсності. Цей кількісний показник для кожної з груп учасників вираховувався окремо шляхом визначення крайніх третилів вибірки, в які, за припущенням, мають потрапити досліджувані з діаметрально протилежними динамічними характеристиками процесу ідентифікації.

Глибинне інтерв’ю проводилося з тими учасниками фокус-груп, у яких спостерігалися контрастні статуси ідентичності (58 осіб). Із цими досліджуваними додатково обговорювалося не тільки їхнє ставлення до наявної та бажаної політико-правової дійсності, а й той життєвий досвід, який сприяв розвитку такої моделі життєздійснення. Серед питань, що мали розкрити специфіку цього досвіду, були такі, що стосуються відчуття самоефективності, основних джерел отримання інформації, готовності обговорювати свої політичні погляди з інакодумцями, цілей та переживань, які визначають перебіг взаємодії з носіями альтернативних поглядів на політико-правові події.

Теоретичний аналіз емпіричних даних здійснювався шляхом виявлення особливостей ППС, які об’єднують носіїв одного статусу ідентичності й відрізняють їх від інших досліджуваних. Вивчалася специфіка суб’єктивних оцінок та переживань щодо наявної політико-правової дійсності, уявних сценаріїв відстоювання своїх громадянських прав, вірогідних прогнозів розвитку країни, бачення свого ідеального та

реального майбутнього, ставлення до еміграції та ін. За цими ознаками розбіжності між окремими групами виявились недостатньо значущими, хоча й означилися на рівні тенденцій. Це можна пояснити тим, що відповіді на ці запитання розкривають вміст окремих уявлень людини про дійсність, без визначення ступеня їх особистісної детермінованості та внутрішньої узгодженості (дослідженості альтернатив).

За результатами статистичного аналізу виявлено, що між групами досліджуваних з різними статусами ідентичності існують значущі відмінності щодо їхнього ставлення до обговорення політико-правових проблем з оточенням і щодо суб'єктивно прийнятих ними цілей такого обговорення. Так, респонденти зі статусом “досягнутої” ідентичності переважно (83 % вибірки) не уникають таких розмов і вбачають у них можливість порозумітися, навіть якщо ніхто з учасників не змінить своїх уподобань. На відміну від цієї групи досліджуваних, представники інших статусів ідентичності відзначають, що вони “не хочуть і не можуть” обговорювати свої політико-правові уподобання, а тим більше з тими, хто їх не поділяє.

Виявлено певні відмінності щодо того, як респонденти кожної із цих груп обґрунтовують уникання ними розмов про політико-правові проблеми. Так, на перший план серед аргументів у групі “дифузної” ідентичності (60 %) виходить посилення на труднощі, пов'язані з бажанням висловити і захистити свої переконання; представники групи “мораторію ідентичності” переважно (75 %) виходять з ідеї, що “не варто порушувати болючі питання”, “не треба ятрити рани”; а респонденти зі статусом “присвоєної” ідентичності (90 %) посилаються на негативний досвід своїх спроб переконати ідейних опонентів у правоті власної позиції (у колі своїх однодумців вони також не схильні обговорювати те, що “для всіх очевидно”).

Хоч статистичний аналіз змістових особливостей уявлень респондентів про наявний та бажаний стан політико-правової дійсності і не виявив значущих відмінностей між носіями контрастних статусів ідентичності, було визначено, що контрастні підгрупи розрізняються за характером суб'єктивного переживання респондентами розбіжностей між бажаним і реальним станом цієї дійсності. Так, члени підгрупи “присвоєної” ідентичності переважно демонстрували своє обурення владою, представники групи “дифузної” ідентичності переживали відчуття тривоги, безпомічності та безнадії, а в групі “мораторію” ідентичності здебільшого проявлялися почуття пригніченості та безсилля. Отримані в ході нашого дослідження результати щодо впливу статусу ідентичності на психологічне благополуччя особистості знайшли підтвердження і в працях інших дослідників [6; 9; 11]. Однак усі ці відмінності можна розглядати лише на рівні тенденцій, оскільки вербалізація досліджуваними своїх

емоційних переживань не є надійним методом визначення їх специфіки (через індивідуальну своєрідність емоційного тезауруса).

Можна було б очікувати, що специфіка суб'єктивних переживань невдоволення реальним станом політико-правової дійсності зумовить вибір досліджуваними різних стратегій взаємодії з владою та особливих сценаріїв життєздійснення. Утім, у нашому дослідженні всі респонденти виявляли недовіру до чинної влади і небажання співпрацювати з нею. І хоча стратегію усунення і покарання винних підтримували не всі досліджувані (75 % загальної вибірки), проте інших уявних сценаріїв подолання неприйнятної ситуації в країні не було озвучено. Разом із цим бажання емігрувати з країни озвучували майже всі (92 %) респонденти. При цьому представники підгруп “досягнутої” та “присвоєної” ідентичності не просто мають таке бажання, а практично докладають зусиль для його реалізації.

З огляду на результати проведеного дослідження можна стверджувати, що повноцінний розвиток політико-правової свідомості особистості (актуалізація статусу “досягнутої” ідентичності) детермінується якістю комунікативного досвіду досліджуваних при обговоренні подій та явищ у цій сфері життя. Якщо людина має досвід спілкування з комунікативними партнерами, які підтримують її особистісні інтенції до самоздійснення та саморозвитку, а не блокують їх своїми інтеракціями, то наслідком такої взаємодії стає розвиток її “суб'єктності” (прийняття зобов'язань та готовність засвоювати смислові альтернативи). Досліджувані з неоптимальними статусами ідентичності так чи інакше вказували на те, що вони уникають не так обговорення суб'єктивно значущих політико-правових питань, як болісних емоційних переживань у процесі такого спілкування. Оскільки становлення системи ставлень людини до дійсності є функцією соціальних комунікацій, то оптимізувати процес політико-правової ідентифікації особистості можна шляхом організації таких форм міжособової взаємодії, в яких активізуються інтенції до реалізації і модернізації суб'єктивної моделі себе-у-світі. Однією із форм такої особистісно-розвивальної взаємодії є психологічні тренінги, спрямовані на оптимізацію міжособових інтеракцій і набуття учасниками комунікативної компетентності.

Отримані результати дають підстави констатувати, що носії статусу “досягнутої” ідентичності не бояться спілкуватися з політичними опонентами і вбачають у такій взаємодії нові можливості для вдосконалення власної моделі політико-правової дійсності. Проте навіть представники цієї підгрупи не уявляють собі дієвих моделей впливу на неприйнятну політико-правову ситуацію в країні та часто-густо орієнтовані на еміграцію. Імовірно, саме відчуття неможливості реально відстоювати свої громадянські права у стосунках з державними інститутами призво-

дять до того, що навіть особи з оптимальним статусом політико-правової ідентичності прагнуть “любити батьківщину здалеку”. І причиною того, що особа, здатна до самоздійснення й саморозвитку, не навчилася взаємодіяти з представниками влади, може бути тільки нестача в її досвіді такої практики. Отже, щоб запобігти відтоку працеспроможного населення з України, слід подбати про оптимізацію системи освіти молоді, додавши до неї практичні навчальні курси з освоєння правових способів громадського контролю дій влади й моделей громадського впливу на діяльність державних інститутів. Такі курси вже є у програмах загальноосвітніх шкіл багатьох демократичних країн; вони допомагають формувати активну громадянську позицію учнів не на словах, а на рівні реальної просоціальної діяльності.

Висновки:

1. Наявність двох дослідницьких підходів до вивчення політико-правової свідомості особистості дає можливість розглядати цей соціально-психологічний феномен і як результат, і як процес самовизначення людиною себе в соціальному світі. Питання оптимального вмісту політико-правової свідомості особистості залишається предметом численних дискусій, тоді як оптимальність процесу становлення системи ставлень людини до дійсності більшість дослідників описує як співдію інтенцій самоздійснення та саморозвитку.

2. Підсумковим виявом повноцінної реалізації цих інтенцій є статус “досягнутої” ідентичності, коли суб’єктивна модель себе-у-світі стає стійкою і відкритою до змін. Одностороннє обмеження інтенції до стабілізації або до змінюваності системи ставлень людини до дійсності дає, відповідно, статуси “дифузної”, або “відстроченої”, ідентичності, а самообмеження обох тенденцій призводить до набуття статусу “присвоєної” ідентичності.

3. Емпірично підтверджено гіпотезу про те, що соціально-психологічними чинниками, які впливають на перебіг громадянської самоідентифікації суб’єкта соціалізації, є специфіка його досвіду взаємодії з оточенням у процесі вирішення політико-правових питань. Звідси випливає, що ефективними стратегіями розвитку ППС молоді будуть комунікативні практики, які сприяють набуттю нею такого суб’єктивного досвіду.

Перспективи дослідження. Визначення соціально-психологічних чинників становлення політико-правової свідомості особистості є необхідною умовою для створення дієвих стратегій і технологій активізації процесу громадянського самовизначення молоді.

Література

1. *Васютинський В. О.* Психологічна правда про індивідуалізм і колективізм : [монографія] / В. О. Васютинський ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – Київ : Міленіум, 2016. – 138 с.
2. *Грицай Е.* Украина: национальная идентичность в зеркале Другого / Е. Грицай, М. Николко. – Вильнюс : ЕГУ, 2009. – 220 с.
3. *Жадан І. В.* Політична картина світу студентської молоді: психологічні проблеми формування : [монографія] / І. В. Жадан, І. В. Остапенко, С. І. Позняк, О. М. Скнар ; за наук. ред. І. В. Жадан ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2016. – 352 с.
4. *Крылов А. Н.* Эволюция идентичностей: кризис индустриального общества и новое самосознание индивида / А. Н. Крылов. – Москва : Изд-во НИБ, 2010. – 272 с.
5. *Осадько О. Ю.* Общение как эликсир здоровья (Коммуникативные механизмы саногенеза личности) : монография / О. Ю. Осадько. – Киев : Миллениум, 2016. – 340 с.
6. *Петровська І. Р.* До проблеми множинності громадянської ідентичності особистості / І. Р. Петровська // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – Київ : Міленіум, 2017. – Вип. 5 (19) – С. 145–154.
7. *Сіверс З. Ф.* Соціально-психологічний аналіз розвитку концепцій політико-правової свідомості в різні історичні періоди / З. Ф. Сіверс // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. і політ. психології. – Київ : Міленіум, 2016. – Вип. 37(40). – С. 62–72.
8. *Швалб Ю. М.* Свідомість як відношення людини до світу / Ю. М. Швалб // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 160–169.
9. *Marcia J. E.* Identity in adolescence / J. E. Marcia; Adelson J. (ed.) // Handbook of adolescent psychology. – New-York : John Wiley, 1980. – P. 159–187.
10. *Tajfel H.* Social identity and intergroup relations / H. Tajfel. – Cambridge : Cambridge Univ. Pres : Reissue edition, 2010. – 546 p.
11. *Waterman A. S.* Identity in adolescence: Processes and contents / A. S. Waterman. – San Francisco-L. : Jossey-Bass, 1985. – № 27–30. – 105 p.

References

1. Vasiutynskyi, V. O. (2016). *Psykholohichna pravda pro indyvidualizm i kolektyvizm* [The psychological truth about individualism and collectivism]. Kyiv: Mile-nium Publ. (ukr).
2. Gritsay, Ye., Nikolko, M. (2009). *Ukraina: natsionalnaya identichnost v zerkale Drugogo* [Ukraine: national identity in the mirror of the Other]. Vilniys (rus).
3. Zhadan, I. V. (2016). *Politychna kartyna svitu studentskoi molodi: psykholohichni problemy formuvannia* [Political picture of the world of student youth: psychological problems of formation]. Kirovohrad: Imeks-LTD Publ. (ukr).
4. Krylov, A. N. (2010). *Evolutsiya identichnostey: krizis industrialnogo obshchestva i novoye samosoznaniye individa* [Evolution of identities: the crisis of an industrial society and the new self-consciousness of an individual]. Moscow (rus).

5. Osadko, O. Yu. (2016). *Obshcheniye kak eliksir zdorovya (Kommunikativnyye mekhanizmy sanogeneza lichnosti)* [Communication as an elixir of health (Communicative mechanisms of human sanogenesis)]. Kyiv: Milenium Publ. (rus).
6. Petrovska, I. R. (2017). Do problemy mnozhynnosti hromadianskoi identychnosti osobystosti [To the problem of the plurality of civic identity of a person]. *Problemy politychnoi psykholohii* [Problems of political psychology], 5 (19), 145–154 (ukr).
7. Sivers, Z. F. (2016). Sotsiano-psykholohichniy analiz rozvytku kontseptsii polityko-pravovoi svidomosti v rizni istorychni periody [Socio-psychological analysis of the development of the concepts of political and legal consciousness in different historical periods]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies in Social and Political Psychology], 37(40), 62–72 (ukr).
8. Shvalb, Yu. M. (2004). Svidomist yak vidnoshennia liudyny do svitu [Consciousness as a relationship of man to the world]. *Psykhohohiia i suspilstvo* [Psychology and Society], 4, 160–169 (ukr).
9. Marcia, J. E. (1980). *Identity in adolescence. Handbook of adolescent psychology*. New-York: John Wiley, 159–187.
10. Tajfel, H. (2010). *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge Univ. Pres : Reissue edition.
11. Waterman, A. S. (1985). *Identity in adolescence: Processes and contents*. San Francisco-L.: Jossey-Bass, 27–30.

Осадко О. Ю. Социально-психологические факторы становления политико-правового сознания современной молодёжи

Обращается внимание на динамические характеристики процесса становления политико-правового сознания личности, целесообразность такого исследования. Определяются преимущества содержательного и процессуального исследовательских подходов к изучению феномена личностной идентичности. На основе результатов эмпирического исследования выделены группы респондентов с контрастными статусами идентичности и проведен сравнительный анализ тех способов конструирования действительности, которые преобладают в каждой из групп. Установлено, что испытуемые, которые изъявляют готовность отвечать за свои выборы и исследуют смысловые альтернативы (группа оптимальной “достигнутой” идентичности), отличаются от представителей других групп своей готовностью обсуждать политико-правовые вопросы с оппонентами. Показано, что в группах с проблемными статусами идентичности преобладают негативные ожидания по поводу таких коммуникативных ситуаций. Доказано, что одним из социально-психологических факторов, определяющих ход процесса гражданской самоидентификации субъекта социализации, является специфика его опыта взаимодействия с окружением при решении политико-правовых вопросов. Выдвигается предположение о том, что восстановление полноценности процесса политико-правовой идентификации личности требует изменения существующих практик приобщения молодёжи к решению когнитивных и практических задач гражданского самоопределения.

Ключевые слова: гражданское самоопределение, политико-правовое сознание, самоосуществление, саморазвитие, статус идентичности.

Osadko O. Yu. Socio-psychological factors of formation of modern youth's political and legal consciousness

The article proves the expediency of exploring the dynamic characteristics of the process of formation of individual political and legal consciousness. The advantages of the content and procedural research approaches to the study of the personal identity phenomenon have been analyzed. Based on the results of the empirical study, groups of subjects with contrasting identity statuses were made, and a comparative analysis of the methods of constructing reality prevailing in each of the groups was carried out. It was found that the subjects who take responsibility for their choices and explore meaningful alternatives (the group of the optimal «identity achievement») differ from the representatives of other groups by their readiness to discuss political and legal issues with their opponents. The groups with problematic statuses of identity express negative expectations of such communicative situations. The socio-psychological factors that determine the process of civic self-identification of the socializing subject are specific features of his/her experience of interaction regarding political and legal issues. The author makes an assumption that restoration of the full-fledged process of political and legal identification of an individual requires a change in the existing practice of involving young people in the solution of cognitive and practical tasks of civic self-determination.

Key words: civic self-determination, political and legal consciousness, self-realization, self-development, identity status.